

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ СУПРОВОДУ ОСВІТНІХ ТА СУСПІЛЬНИХ РЕФОРМ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Статья отображает основные этапы конструирования рефлексивной технологии социально-психологического сопровождения образовательных и общественных реформ, а также особенности этого процесса. Обозначены основные этапы процесса конструирования технологии, а именно: первоначально была создана схема, которая отражает проектный цикл работ: от разработки до внедрения; этап создания технологии социально-психологического сопровождения определял содержание структурных компонентов каждого этапа: предмета, цели, процессов, средств решения, результатов; этап, на котором выделял предметный уровень содержательных компонентов планируемых работ (информационно-коммуникационные технологии, организация социального/группового взаимодействия, рефлексивный и ресурсный компоненты, нетворкинговый и культуротворческий организационный компоненты). Особенности процесса конструирования рефлексивной технологии социально-психологического сопровождения описаны в жанре интеллектуальной рефлексии анализа ограничений в данном творческом процессе и необходимых действий для завершения процесса конструирования.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивный подход, конструирование, социально-психологическое сопровождение, образовательные реформы, социальное взаимодействие.

This article presents the basic steps of creation process the reflexive technology social and psychological support of educational and social reforms, and features of design process. The main stages of the technology design process are: at first, the original scheme was created that reflects the project cycle of works from design to implementation. The second step design the social and psychological support technology determined the content of the structural components of each stage: the subject, objectives, processes, resources solutions, results. Third - singled out substantive level content components of the planned works, such as: information and communication technologies, social organization / group interaction, reflexive and resources components, networking and organization culture.

Features of the creation process of the reflexive technology of social and psychological support are described in the analysis of intellectual reflection genre restrictions in the creative process and the necessary actions for the completion of the design process.

Key words: reflexion, the reflexive approach, creation, social and psychological support, educational reform, social interaction.

Процес розвитку суспільства подібний до процесу розвитку людини. Суспільство, як і людина, перебуває в певному (інших країн), що впливають на розвиток, висувають виклики, надають підтримку, допомогу, співпрацюють, конкурують тощо. Розвиток суспільства вимагає реформування всіх галузей, особливо освітньої, оскільки освіта задає тренди і формує здатність людей опанувати складність життєвих та виробничих процесів, на які є актуальний запит держави. Реформи освітньої галузі є більш виразними за період незалежності України.

За результатами репрезентативних опитувань громадської думки більшість освітніх реформ має позитивну оцінку громадян, зокрема ставлення до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та більшості нововведень вступної кампанії до ВНЗ [9]. Також наявні питання реформування середньої освіти, що не знаходять підтримки серед співвітчизників. Про це свідчить їх непоінформованість, дефіцит глибокого розуміння суті запропонованих змін, небажання прийняти актуальні перспективи розвитку освітньої галузі, неспроможність розібратися зі складністю процесів змін, як таких тощо. Йдеться про 12-річний термін навчання у середній ланці, запровадження профільного навчання у старшій ланці та введення додаткового обов'язкового року навчання, а також соціалізації для дітей п'ятирічного віку [9].

Досвід реформування освіти інших країн підтверджує залучення широкого кола фахівців та зусиль професіоналів, засобів масової комунікації до обговорення як питань реформування, так і процесів їхнього перебігу, висвітлення позитивних результатів, поширення позитивного досвіду тощо. Практика широкого обговорення, прийняття спільних рішень і продуктивної взаємодії вказує на більш просте та легке прийняття запланованих і керованих змін, особливо на макрорівні, зокрема на управлінському. Залучення громадян до процесів реформування як активних діячів забезпечує хід реформ у напрямі «знизу до гори» і «від одного до іншого» (горизонтально). В. Співаковський, інтелектуальний лідер проекту «Путрівський НВК» говорив про хід реформ, як про побудову тунелю: «...ми йдемо до якісної освіти назустріч один одному: з боку інноваційного управління процесом освіти та з боку зацікавлених учнів та їхніх батьків». Такі успішні проекти, як «Путрівський НВК», потребують масштабного обговорення, поширення позитивного досвіду, а також залучення ресурсів фахівців різних галузей, серед іншого в напрямі підготовки та управлінні педагогічними кадрами, компетентними за вимогами Національної рамки кваліфікацій (НРК), а саме: професійною, особистісною, соціальною компетенціями та здатними здобувати новітні знання й натхненними працювати за високими професійними стандартами [10]. *Проблемою є дефіцит усвідомлення фахівцями освітньої галузі сутності актуальних вимог до них з боку професії, колективу, держави. На думку директорів ЗНЗ, на сучасному етапі не вистачає вчителів, здатних працювати в інноваційному стилі, зокрема за проектною методикою* [2].

Соціальна компетенція фахівця магістра, освітянина (сьомого рівня кваліфікації НРК) передбачає здатність ініціювати групове обговорення, модерувати його, управляти ним, виокремлювати позитивні напрацювання групи, презентувати їх та використовувати у власній та/або командній професійній діяльності тощо. Проблемою є те, що люди з більш високим рівнем кваліфікації не можуть поєднати процес висловлення думок з процесом обговорення. Спікери різних платформ, націлених на інтеграцію та співпрацю заради реформ, наголошують на

дефіциті практики порозуміння, ефективного налагодження діалогу. Причому, навіть під час їхніх заходів, час на обговорення не заплановано. Рідкі обговорення відбуваються у кулуарах між поодинокими бажаними. Це свідчить про дефіцит технологій групової співтворчості.

Розробленням групових методів діяльності займаються соціальні психологи, пропонуючи практикам доробок, зокрема, акціональні методи, методи соціальної взаємодії, груп-рефлексивні технології тощо. Ці методи доречні в ситуаціях поляризації думок, бачення, ставлень, різного сприйняття одного й того ж змісту, смислів членами однієї групи, колективу, які мають ефективно взаємодіяти для забезпечення високої результативності діяльності/навчання. Якщо члени групи/колективу не можуть ефективно погодити зміст і смисли, погляди та ставлення відносно певної події, то складно очікувати злагодженої діяльності. Зазначена проблема виходить за межі вибору доречної стратегії у процесі вирішення конфлікту, оскільки складність інформаційних потоків зростає, емоції з різних приводів накопичуються, соціальне напруження відчувається. Багато питань у житті людини/суспільства мають невідомий характер. З цим не просто впоратися, а й бути інноваційними та ефективними, усвідомленими, компетентними та конкурентоздатними. Це відображено в дескрипторах НРК.

Феномени різного смислу досліджували Pearce і Cronen, автори теорії комунікації «Погодженого управління значенням/значущістю» («Coordinated Management of Meaning» (СММ) [14]. Вони вважали, що у процесі комунікації є шість рівнів значущості: 1) зміст (твердження), 2) мовний акт (вислів, як ціле), 3) епізод (як соціальна подія зіткнення, зустріч), 4) міжособові відносини, 5) життєвий сценарій (особи), 6) культурний патерн. Комунікація відбувається не лінійно в межах одного рівня, а між рівнями. Якщо змінюється контекст, то він позначається на всіх рівнях, може змінювати відношення на протилежні, конфліктні, конкурентні (а може не змінювати їх). Багато залежить від формату тих, хто спілкується. Наприклад, люди мають дружні взаємини, ймовірно вони можуть обговорювати за змістом конфліктні питання, лишаючись уважними і толерантними один до одного. Проте, за певного моменту репліка одного співрозмовника може бути суб'єктивно сприйнята, як ворожа, за експресивного її вираження і характер відносин може різко змінитися, що призведе до зміни контексту, переформатування рівнів комунікації. Тому науковці використовували елементи рефлексивності, здатні спрямувати процес комунікації у продуктивному напрямі, з високим рівнем усвідомлення суб'єктами процесів перемовин і результатів.

Усвідомлення процесів комунікації, групової динаміки, групових обговорень, процесів, а також відповідні компетенції напрацьовуються в реальних або змодельованих навчальних групах. Це тривалий процес, яким освітяни володіють неповно. *Здолати такий неусвідомлений дефіцит соціальної компетенції можуть технології соціально-психологічного супроводу освітніх і суспільних реформ.* Груп-рефлексивні технології забезпечують опанування та розвиток складно координованих систем за рахунок ресурсних складників міжперсональної рефлексії: взаєморозуміння, взаємного погодження інтересів і взаємодії [7].

Завдання науки полягає у створенні фундаментального знання, яке сприяє розробленню інновацій у різних галузях виробництва. Завдання практики – застосовувати інтелектуальний і технологічний доробки у виробничих процесах. Технології – це ланцюг, що з'єднує

науку та практику. Вперше для спільної діяльності об'єдналися зусилля вчених і технологів у м. Лос-Аламос (США) у 1943 році. Тоді світ заговорив про «науково-технічну революцію». Інтеграція психології в суспільну практику також відбувається через залучення проектно-технологічної методології, що довела переваги у процесі виборів, у галузі реклами, соціальної, психологічної допомоги та реабілітації, в окремих галузях державного управління та інших сферах.

Запровадження реформ як системного проекту в галузі освіти на сучасному етапі неможливе без належного соціально-психологічного супроводу [6; 10]. Визначено два підходи запровадження реформ: просвітницький та гуманістичний. *Просвітницький підхід* передбачає наповнення суб'єкта соціально-психологічним супроводом, потрібними знаннями, способами дії, поведінки тощо шляхом створення передумови подальшої самостійної активності зі застосуванням принципу необхідності та достатності ресурсу. Важливою умовою з боку суб'єкта є готовність до співпраці та прагнення прийняти і застосувати отримані ресурси, самостійне/автономне впровадження здобутого під час супроводу. *Гуманістичний підхід* соціально-психологічного супроводу спрямовано на допомогу в активізації наявних ресурсів суб'єкта, що за певних підстав не активуються ним самостійно [11–13].

Мета нашої статті – презентувати рефлексивний підхід до конструювання технології соціально-психологічного супроводу освітніх реформ та виокремити особливості процесу створення рефлексивної технології.

Рефлексивний підхід широко використовують в різних галузях знань і виробництва, зокрема в організаційній психології, медіа-психології та виробничих процесах [7; 8]. Рефлексивний підхід вперше застосовується для розроблення технології соціально-психологічного супроводу освітніх і суспільних реформ.

На думку Г. П. Щедровицького, рефлексія виникає коли люди, працюючи у складних системах поділу діяльності та кооперації, мають у цих системах діяльності позиції, що відрізняються одна від одної. Кожен з них в одній і тій самій системі діяльності має завжди принципово різні ситуації і, навіть тоді, коли їхня діяльність пов'язана з одним і тим же, загальним текстом. Вони мають розуміти його по-різному, мають відновлювати у ньому різний зміст відповідно до відмінностей власних позицій та визначених цим ситуацій. Проте ці особи обов'язково мають спілкуватися між собою, комунікувати. Отже, мають розумітися та обмінюватися думками [13].

Так, І. М. Семенов та С. Ю. Степанов розглядають чотири аспекти вивчення рефлексії: кооперативний, комунікативний, особистісний, інтелектуальний [12]. *Кооперативний* застосовується для аналізу суб'єкт-суб'єктних видів діяльності, а також у проектуванні колективної діяльності з урахуванням необхідності координації професійних позицій і групових ролей суб'єктів, а також кооперації їхніх спільних дій (Є. М. Ємельянов, А. В. Карпов, В. Є. Лепський, В. О. Лефевр, М. І. Найдьонов, Л. А. Найдьонова, Г. П. Щедровицький та ін.). *Комунікативний або соціально-психологічний* аспект передбачає розгляд рефлексії як істотний складник розвиненого спілкування та міжособистісного сприйняття, як специфічну якість пізнання людини людиною (Г. М. Андреева, О. О. Бодальов та ін.). *Когнітивний або*

інтелектуальний – охоплює розуміння рефлексії, як уміння суб'єкта виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією власні дії, а також розгляд рефлексії у зв'язку з вивченням механізмів мислення (А. В. Брушлинський, Л. В. Григоровська, Т. В. Корнілова, Ю. М. Кулюткін, О. М. Матюшкін, М. І. Найд'онов, Л. А. Найд'онова, І. М. Семенов та ін.) [4; 7]. *Особистісний або загальнопсихологічний* аспект охоплює побудову нових образів себе, свого «Я», за результатами спілкування з іншими людьми та активної діяльності, а також вироблення нових знань про світ (В. М. Аллахвердов, Ф. Ю. Василюк, Н. І. Гуткіна, В. В. Знаков, Д. О. Леонтьєв, В. Ф. Петренко, В. А. Петровський, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, А. С. Шаров та ін.).

Теорія групової рефлексії охоплює міжперсональну сферу рефлексії, а саме: взаємодію, взаєморозуміння, взаємоузгодження. До того ж, виділяють транзитарність рефлексії як можливість користуватися нею, здійснюваною іншою людиною (М. І. Найд'онов, Л. А. Найд'онова, Л. В. Григоровська та ін.) [7].

Залежно від функцій рефлексії дослідники розглядають такі її види:

- *ситуативна рефлексія* – «мотивування» та «самооцінювання», що забезпечують безпосередню залученість суб'єкта до ситуації, осмислення її елементів, аналізу того, що відбувається. Вона містить здатність суб'єкта співвідносити себе з предметною ситуацією, власні дії, а також координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов;
- *ретроспективна* рефлексія спрямована на усвідомлення минулих подій, діяльності, вчинків з метою виокремлення ресурсних, ризикових складових та запобігання повторення досвіду минулого й підвищення ефективності життя/діяльності;
- *прогностична* рефлексія спрямована на моделювання бажаного результату взаємодії, пошуку інноваційних та ефективних рішень, досконалих способів досягнення результатів, домовленостей стосовно процесу діяльності тощо [5].

Рефлексія – це процес продуктивного самодослідження індивідуального/групового суб'єкта власних відчуттів, психологічних станів, мислення з актуального «тут і тепер» приводу. Рефлексивний процес забезпечує внутрішню цілісність суб'єкта в складній ситуації. Науковці використовують термін «проблемно-конфліктної ситуації», для позначення ситуацій, які не мають оптимального рішення, і, яка спонукає людину до творчого пошуку одного або декількох рішень [1; 3]. За складної життєвої, професійної, соціальної ситуації у внутрішньому просторі людини/колективу актуалізується значна кількість ставлень, відносин, поглядів, думок, почуттів, що на перший погляд не співвідносяться між собою і провокують емоційну реакцію нездатності розв'язати внутрішню складність сумнівів відносно швидкого опанування себе. Специфіка складних ситуацій передбачає, що суб'єкту потрібно не лише усвідомлювати власні внутрішні стани, потяги, думки, тілесні відчуття, а й спілкуватися з іншими людьми, залученими до ситуації, ефективно міркувати, приймати важливі рішення та активно діяти. У ситуації стресу емоційний стан суб'єкту стає нестабільним, знижується здатність мислити, а внутрішня конфліктність зростає.

Поєднання рефлексії та технології є логічним і доречним. Рефлексувати означає досліджувати процес мислення з метою його вдосконалення. Тому доречно цей процес

алгоритмізувати, тобто «розкласти» на послідовні кроки. Ця процедура за сутністю подібна до етапів створення технології. Цілком доречно поєднати два поняття в одне – «рефлексивна технологія». Його тлумачать як *добре усвідомлена, послідовна діяльність, що складається зі складників та спрямована на розвиток ефективності або вдосконалення схожих дій в іншій царині*.

Основою соціально-психологічного супроводу є створення передумов для здійснення вільного вибору індивідуальними та/або груповими суб'єктами і прийняття ними відповідальності за ухвалення власних рішень. Надання допомоги в аналізі проблемної ситуації, осмислення її суті, створення кількості ймовірних рішень, здійснення оптимального вибору одного/декількох рішень, підтримка на етапі вироблення плану подолання проблемної ситуації, здійснення перших кроків реалізації плану активності [11]. Технологія, за визначенням П. Д. Фролова, – це «обсяг знань та вмій, за допомогою яких можна створювати будь-які матеріальні та нематеріальні об'єкти з наявних ресурсів. В іншому розумінні технологія – це спосіб переробки енергії, інформації або речовин заради досягнення певної мети (зазвичай для створення певного продукту/продукції). Технологія поєднує методи, процедури, прийоми, різні операції тощо [6].

У процесі створення технології науковець виділяє три етапи. *Перший* полягає в усвідомленні суб'єктом власної майстерності будь-що робити, бажання та здатність цю майстерність виокремити з власного досвіду для подальшої передачі, в усному або письмовому вигляді. На *другому* етапі створення технології відбувається відчуження досвіду від автора, його ретельне дослідження, «розкладання» його на складники, побудова послідовного поєднання з частин у ціле, відтворення зв'язків між частинами цілого. Це перетворення з частини діяльності, майстерності у прототип, модель. *Третій* етап передбачає, що створена технологія деталізується відповідно до законів і закономірностей процесів функціонування.

Таким чином, створені технології використовують не стільки практичний досвід, скільки наукові знання, що відображають внутрішню логіку процесу. «Стають можливими не лише прогнозування, а й реалізація прогнозованих даних через поетапне розв'язання окремих завдань. Це дає змогу “втручатися” в об'єктивний хід процесів, змінювати їх порядок, встановлювати деяку послідовність і темп процедур та операцій залежно від мінливих обставин, заради скорішого та повнішого досягнення мети» [6].

Основними кроками створення моделі рефлексивної технології супроводу освітніх реформ були такі. *Перший крок* – це створення схеми, що відображає проектний цикл діяльності. За основу взято життєвий цикл проекту з його основними етапами від початку до впровадження. *Другий крок* – змістовне накопичення структурних компонентів (рис. 1). *Третій* – предметне виділення зон соціально-психологічного супроводу, зокрема інформаційно-комунікаційні технології, організація взаємодії, рефлексивний та ресурсний компоненти, нетворкінговий та культуротворчий організаційний компоненти.

Виділено шість етапів супровідної діяльності: 1) дослідницький (діагностичний); 2) пошуковий; 3) визначальний; 4) дієвий; 5) коригувальний; 6) упроваджувальний. Ці етапи створюють цикл. На кожному етапі можуть бути актуальними всі або деякі взаємопов'язані

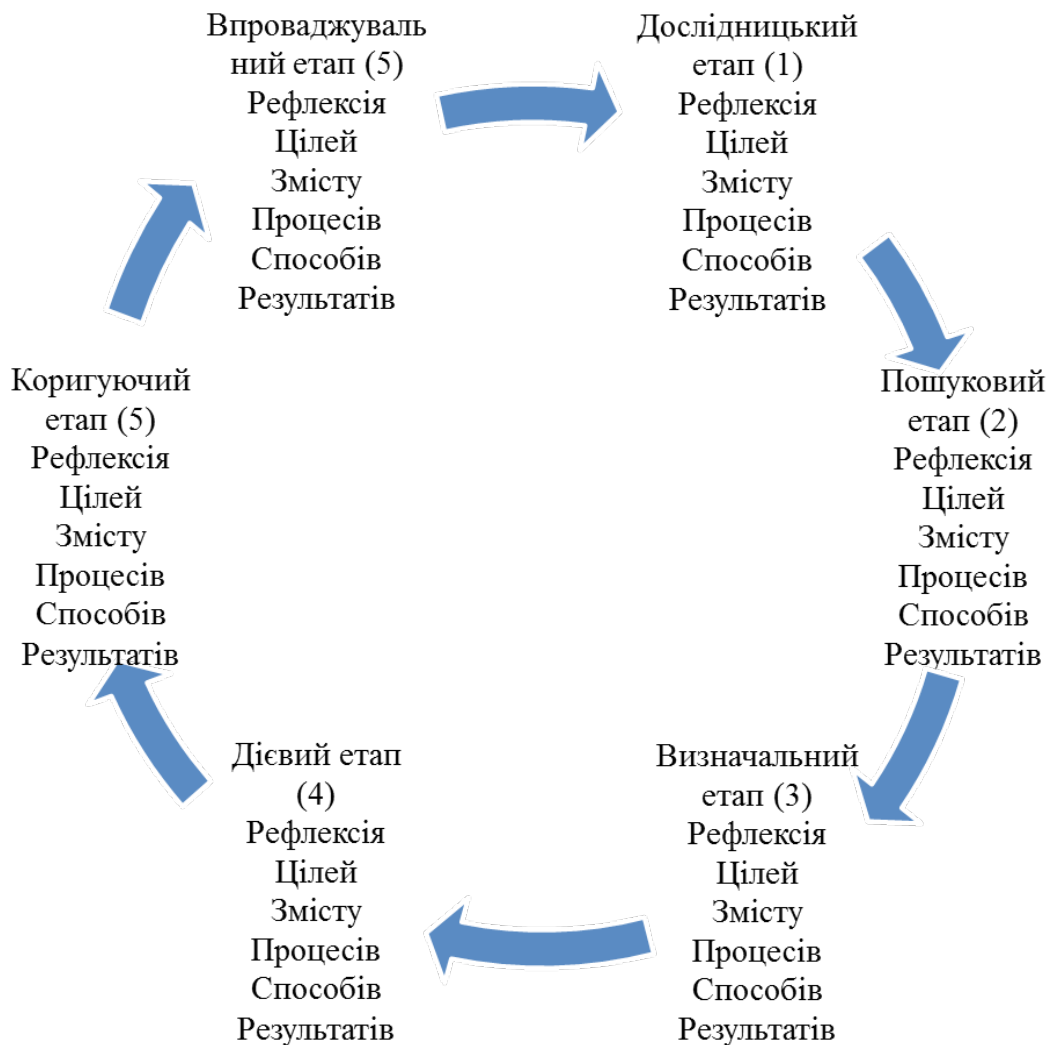

Рис. 1. Модель соціально-психологічного супроводу освітніх та суспільних реформ (схема етапів та структурних компонентів)

структурні/змістові компоненти, а саме: цільовий, змістовний, процесуальний, результативний, аналітичний, організаційно-управлінський, профілактично-корекційний.

Необхідно виділити структурні елементи соціально-психологічного супроводу: об'єкт, предмет і суб'єкт супроводу, мета, зміст, завдання, засоби їх розв'язання. Предметом може бути проблемна ситуація або засіб її вирішення тощо. Типовими блоками технологічного ланцюга є такі: *аналітичний* (діагностика проблемного поля), *організаційно-управлінський* (обговорення, планування, прийняття рішення, створення атмосфери співробітництва та/або конкуренції; нормативне забезпечення); *профілактично-корекційний* (інформаційні технології, комплекс заходів, спрямованих на покращення процесів взаємодії, рефлексивний тренінг, організаційний культуральний компонент тощо) [11; 13].

Рефлексивна технологія соціально-психологічного супроводу містить комплекс етапів і видів діяльності, що забезпечують вирішення актуальних потреб суб'єкта та залучених до супроводу сторін взаємодії.

На кожному етапі соціально-психологічного супроводу необхідно визначити:

- який підхід соціально-психологічного супроводу є актуальним (просвітницький, гуманістичний або обидва в різних сферах діяльності)?
- якого роду дефіцит та яких ресурсів на індивідуальному та/або груповому рівні вдалося виявити?

Рефлексивний підхід передбачає суб'єктне самовизначення, діалогічне спілкування, дотримання рефлексивних процедур і правил.

З метою забезпечення суб'єктної позиції кожного учасника взаємодії етапи соціально-психологічного супроводу мають містити механізм або процедури діалогічності/моніторингу, процедури фіксації волевиявлення всіх учасників взаємодії. Необхідно передбачити та забезпечити процедури збору та фіксації: 1) зворотних зв'язків індивідуальних суб'єктів на певне питання/проблему; 2) пропозицій щодо розв'язання ситуації; 3) голосування у процесі прийняття рішень; 4) пропозицій щодо складання плану дій; 5) голосування у розподілі зон відповідальності та визначення термінів виконання; 6) процесу виконання зобов'язань; 7) підведення підсумків та результатів діяльності; 8) повторний збір зворотних зв'язків. Також потрібно врахувати прозорий спосіб обробки отриманих даних та їх оприлюднення.

Для технічного забезпечення суб'єктної позиції членів колективу доцільно застосувати інформаційні технології, створені під подібні процеси, або створити потрібні інформаційні ресурси. Якщо є суттєві обмеження стосовно створення інформаційних ресурсів, то необхідно розглянути можливості соціальних мереж, наприклад, створення: закритої групи для окремого групового суб'єкта, окремого заходу, як етапу просування у розв'язанні проблеми, опитування, як варіант фіксації позицій, зворотних зв'язків, голосувань, а також коментарів тощо.

У процесі конструювання рефлексивної технології супроводу освітніх та суспільних реформ було виявлено такі особливості. *По-перше*, складно символічно відобразити структурні та змістові компоненти моделі, тому на цьому етапі вона виглядає схемою, що відображає процес. Нами застосована така логіка: для опису процесу важлива схема, для деталізації змістової частини може бути запропонована інша форма. *По-друге*, змістове насичення структурних компонентів вдалося компактно представити у формі таблиці, яку викласти в межах цієї статті складно, оскільки вона вимагає значного обсягу та ретельного опису. Скоріше це завдання документу типу *handbook, manual*. *По-третє*, розгортання логіки та доцільності впровадження рефлексивних складників технології соціально-психологічного супроводу потребує окремого напрацювання, зокрема розробки їх модифікацій на кожному етапі супроводу. *По-четверте*, потрібно знайти вдалий спосіб викладення схеми рефлексивного процесу з її варіативністю, різноплановістю гіпотез, прогнозами тощо, що потребуватиме додаткових витрат часу і апробації у моделюючій ситуації.

Таким чином, рефлексивний підхід вперше застосовано для створення технології соціально-психологічного супроводу освітніх та суспільних реформ. Ресурсною стороною такого підходу є структурність та послідовність у побудові технології, що відповідає технологічному процесу. Особливістю такого конструювання є рефлексивна позиція автора, що дає змогу планувати та усвідомлювати її у процесі діяльності, зафіксувати наявні обмеження

та продовжувати творчий пошук, аж до створення унікального способу подолання складності процесу. Виявлені обмеження є водночас ресурсом для розв'язання інтелектуальних творчих завдань.

Перспективи застосування результатів дослідження вбачаються в ефективному та широкому використанні рефлексивної технології соціально-психологічного супроводу. Це можливо за рахунок універсальності запропонованої технології, що за послідовністю її створення, має бути доопрацьованою та концептуалізованою за вимогами методологічної цілісності та спроможною давати якісні, ймовірні прогнози процесів запровадження освітніх та суспільних реформ.

Використані літературні джерела

1. Аникина В. Г. Рефлексивный тренинг как средство разрешения конфликтных ситуаций / В. Г. Аникина // Культурно-историческая психология. – М. : Издательство МГППУ, 2009. – № 3. – С. 72–80.
2. Вивчення думки педагогічної спільноти щодо впровадження 12-річної освіти та профілізації старшої школи [Електронний ресурс] // Круглий стіл лабораторії соціально-психологічних технологій ІСПП НАПН України 25.11.2016 р. – Режим доступу: <http://pedpresa.ua/173127-online-84.html>. – Назва з екрана.
3. Григоровська Л. В. Потенциал проблемно-конфликтных ситуаций в развитии творчества на уроках музыки [Електронний ресурс] / Л. В. Григоровська. – Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0040.pdf. – Назва з екрана.
4. Давыдова Г. И. Формирование рефлексивной самооценки в психолого-педагогической поддержке развития личности [текст] / Г. И. Давыдова, И. Н. Семенов // Новые ценности в образовании: Миссия классного руководителя. – 2007. – № 1 (33). – С. 167–182.
5. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности [текст] / А. В. Карпов. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – 424 с.
6. Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу [текст] : монографія / за ред. П. Д. Фролова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 312 с.
7. Найдьонов М. І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях [текст] / М. І. Найдьонов. – Київ : Міленіум, 2008. – 484 с.
8. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник [текст] / Л. А. Найдьонова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 244 с.
9. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/1001/>. – Назва з екрана.
10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>. – Назва з екрана.
11. Соціально-психологічна підтримка освітніх реформ [текст] / за ред. П. Д. Фролова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс, ЛТД, 2012. – 88 с.

12. Степанов С. Ю. Типы и функции рефлексии в организации принятия решения оператором. – В кн.: Проблемы инженерной психологии. [текст] / С. Ю. Степанов, И. И. Семенов, Е. Р. Новиков. – Вып. 2. – Л., 1984. – С. 127–129.

13. Щедровицкий Г. П. Заметки к определению понятий «мышление» и «понимание». Смысл и понимание [текст] / Г. П. Щедровицкий // Вопр. психологии и методики обучения : межвузовский сб. – Вып. 4. – Горький, 1976. – М., 2005.

14. W. BARNETT PEARCE The Coordinated Management of Meaning (CMM). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cmminstitute.net/sites/default/files/documents/The-Coordinated-Management-of-Meaning-2004.pdf>. – The title of the screen.

Bibliography

1. Anykyna V. H. Refleksyvnii trenynh kak sredstvo razresheniya konfliktnykh situatsiy / V. H. Anykyna // Kulturno-ystorycheskaia psikhohyia. – М. : Yzdatelstvo MHPPU, 2009. – № 3. – С. 72–80.

2. Vychennia dumky pedahohichnoi spilnoty shchodo vprovadzhennia 12-richnoi osvity ta profilizatsii starshoi shkoly [Elektronnyi resurs] // Kruhlyi stil laboratorii sotsialno-psykholohichnykh tekhnologii ISPP NAPN Ukrainy 25.11.2016 r. – Rezhym dostupu: <http://pedpresa.ua/173127-online-84.html>. – Nazva z ekrana.

3. Hryhorovska L. V. Potentsyal problemno-konfliktnykh situatsiy v rozvytyi tvorchestva na urokakh muzyky [Elektronnyi resurs] / L. V. Hryhorovska. – Rezhym dostupu: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0040.pdf. – Nazva z ekrana.

4. Davydova H. Y. Formyrovanye refleksyvnoi samoosnensky v psikhologo-pedahohicheskoi podderzhke rozvytyia lychnosti [tekst] / H. Y. Davydova, Y. N. Semenov // Novye tsennosti v obrazovany: Myssyia klassnoho rukovodytelia. – 2007. – № 1 (33). – С. 167–182.

5. Karpov A. V. Psikhohyia refleksyvnykh mekhanizmov deiatelnosti [tekst] / A. V. Karpov. – М. : Yn-t psikhohy RAN, 2004. – 424 s.

6. Modernizatsiini protsesy v osviti ta suspilstvi: psykhotekhnologii suprovodu [tekst] : monohrafiia / za red. P. D. Frolova ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhohy. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. – 312 c.

7. Naidonov M. I. Formuvannia systemy refleksyvnoho upravlinnia v orhanizatsiiakh [tekst] / M. I. Naidonov. – Kyiv : Milenium, 2008. – 484 s.

8. Naidonova L. A. Mediapsykholohiia: osnovy refleksyvnoho pidkhodu : pidruchnyk [tekst] / L. A. Naidonova ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhohy. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. – 244 s.

9. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/press/releases/1001/>. – Nazva z ekrana.

10. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [Elektronnyi resurs] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lisytop. 2011 r. № 1341 – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p>. – Nazva z ekrana.

11. Sotsialno-psykholohichna pidtrymka osvity reform [tekst] / za red. P. D. Frolova; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhohy. – Kirovohrad : Imeks, LTD, 2012. – 88 s.

12. Stepanov S. Yu. Typy y funktsyy refleksyy v orhanyzatsyy pryniatya reshenniya operatorom. – V kn.: Problemy ynzhenernoii psikhohy. [tekst] / S. Yu. Stepanov, Y. Y. Semenov, E. R. Novikov. – Vyp. 2. – Л., 1984. – С. 127–129.

13. Shchedrovitskyi H. P. Zаметки к определению понятий «мышление» и «понимание». Смысл и понимание [текст] / H. P. Shchedrovitskyi // Voпр. psikhohy y metodyky obucheniya : mezhvuzovskiy sb. – Vyp. 4. – Horkyi, 1976. – М., 2005.

14. W. BARNETT PEARCE The Coordinated Management of Meaning (CMM). [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cmminstitute.net/sites/default/files/documents/The-Coordinated-Management-of-Meaning-2004.pdf>. – The title of the screen.